

Ivana Klinčić – Vladimira Rezo
(Zagreb, Hrvatska)

POSMRTNI GOVORI NA HRVATSKOM KAJKAVSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU

Abstract: The paper describes the structure and the language features of eulogies written in the Croatian Kajkavian literary language from 1690 to 1829. There are two types of eulogy, impersonalized and personalized. Personalized speeches show the characteristics of a literary genre, and consist of obligatory components such as title, motto and bipartite structure.

Keywords: eulogy, Croatian Kajkavian literary language

Uvod

U radu se opisuju struktura i jezične odlike posmrtnih govora pisanih hrvatskim kajkavskim književnim jezikom od 1690. do 1829. godine. Autori odabranih posmrtnih govora su svećenici Adam Baltazar Krčelić, Januš Čanji, Pavel Češković, Franjo Ksaver Lucić, Juraj Pandurić, Josip Vračan, Filipp Wohlgemuth, pavlin Hilarion Gašparoti i franjevac kapucin Gregur (tj. Juraj Maljevec), a sastavljali su ih povodom smrti ili obljetnice smrti istaknutih suvremenika.

Posmrtni se govori dosad nisu razmatrali sa stajališta posebne književne vrste, nego su se najčešće smještali u kontekst propovijedi.¹ Tome je pridonijelo već spomenuto autorstvo uslijed čega su govori napisani s gledišta katoličke duhovnosti i s propovijedima dijele mnoge književne postupke. No, u užem smislu to nisu teološka djela pa se niti ne mogu uvrstiti u korpus teoloških književnih tekstova, kakvi su propovijedi.²

U korpusnim tekstovima posmrtni se govori različito nazivaju: *žalosno govoren'je* (Češković), *prodeka sprevodna* (Gašparoti), *prodeka nad mertvem telom* (Gašparoti), *prodeka pokopna* (Krčelić), *spomenek* (Wohlgemuth, Pandurić, Čanji), *mertvečko prodečtvo* (Zanić, Vračan) i *mertvačko prodičtvo* (Lucić) te u širem smislu *razgovor* (Krčelić) i *govorenje* (Krčelić, Pandurić).

1. Teorijsko polazište

U obrađenom korpusu tekstova uočili smo dva načelna autorska pristupa s obzirom na odnos prema pokojniku pa smo tekstove podijelili na nepersonalizirane i personalizirane posmrtne govore.

Nepersonalizirani posmrtni govori ne percipiraju pokojnika, činjenice iz njegova života, osobnost, kvalitete i mane ili to rade u minimalnoj mjeri. Takav

¹ Josip Bratulić posmrtne je govore izdvojio kao "poseban oblik propovijedi" (Bratulić 2003: 540; usp. i Bratulić i Damjanović 2005: 277).

² Usp. *Kataloški popis* (Korade 1996: 117-119).

je Češkovičev govor *Sermo funebris* te Gašparotijevi govori *Prodeka II. sprevodna g. plebanuša Ferenca Gluščić ili N. N.* i *Prodeka III. nad mertvem telom*. Odlikuje ih pozivanje na mnogobrojne citate *Svetoga pisma* te cijenjenih teologa i filozofa o čestitosti, duhovnosti i smrti te njihovo tumačenje sa stajališta prolaznosti ljudskoga života. Oba Gašparotijeva govora su svjesno nepersonalizirana i cilj je njihova objavljivanja ponuditi obrazac za posmrtni govor kako je mogao biti izrečen bilo kojem uvaženom suvremeniku pa je na mjestima na kojima bi valjalo reći pokojnikovo ime stavljena kratica N. N., kao što je vidljivo i u naslovu prvoga Gašparotijeva govora. Nepersonalizirani posmrtni govori bliski su propovijedima.³

Personalizirani posmrtni govori osobni su autorski tekstovi koji jedna povijesna osoba upućuje drugoj povijesnoj osobi, tiskani neposredno poslije smrti ili povodom godišnjice smrti potonje, a u istom su obliku najvjerojatnije bili i izgovoreni. Oni zahtijevaju visok stupanj autorske angažiranosti unutar zadane strukture, a kroz njih se mogu iščitavati kako književni tako društveni, politički i osobni odnosi. Istovremeno su književna djela i povijesni dokumenti. Kao povijesni dokumenti govore o društvenom statusu pokojnika i njegove obitelji te o društvenom statusu i autoritetu autora posmrtnoga govora, a kao književna djela svjedoče o pripadnosti suvremenim književnim i umjetničkim epohama i stilovima.

2. Struktura personaliziranih posmrtnih govora

Unatoč postojanju mnogobrojnih elemenata propovijedi, posebnost posmrtnih govora kao književne vrste svjedoči, s jedne strane, jasno određena struktura i, s druge strane, stilska i ekspresivna autonomnost autora. Svi se posmrtni govori sastoje od točno određenih dijelova, a odstupanja su u tome zanemariva te ovisna o opravdanim razlozima. Obvezatni dijelovi personaliziranoga posmrtnog govora su naslovnica, citat i dvostavačna (trostavačna) struktura.

2.1. Naslovnica

Okamenjenu formulu naslovnice čine obvezne sastavnice poredane određenim redoslijedom:

1. naslov, npr.: *Sermo funebris to jest žalosno govoren'je nad pokopom; Najvredneše stalnosti pelda; Dužnosti spunjenje; Spomenek;*

2. klasno određenje pokojnika, npr.: *presvitloga, zmožnoga i previžnjega gospodina; poglaviti i prečasni gospon, gospon; preizvišenoga i presvetloga gospodina grofa; proti pokojnomu gospodinu grofu;*

3. ime pokojnika, npr.: *Jembriha kneza Erdeodija; Januš Bužan; Petru Troillu Sermage od Somsedvara; Krištofa Oršič od Slavetič;*

³ Alojz Jembrih smatra propovijedima i Češkovičev govor Jembrihu Erdeodiju i Gašparotijev govor Franji Gluščiću (Jembrih 1997: 251-258).

4. titule pokojnika (dužnosti koje je obnašao), npr.: *cesarske i apoštolske kraljevske zmožnosti tolnačnik, sklavonskoga i horvatskoga orsaga viceban, slavne banalske tabule ašešor; cesarsko-kraljevskomu komorniku, i tolnačniku, vu redu vojničkom generalu, orsačkom pako, banske tabule ašešoru; vekivečnoga vu Tuninu, Karine i Nelipat, cesarokraljevske svetlosti komornika i tolnačnika, generala feldmaršal-lieutenanta, preizvišenoga Stola banskoga prisednika;*

5. ime autora govora, npr.: *Pavla Češkoviča; Boltizara Adama Kerčelič de Korbavija;*

6. titule autora govora, npr.: *stolne cirkve zagrebečke kantora i starešega kanonika, protonotarijuša apoštolskoga; opata Sveteh apostolov Petra i Pavla de Kač, Stolne zagrebečke cirkve kanonika i Tabule, vu orsagu ovom, zagrebačke judikarije ašešora; Stolne cirkve zagrebečke kanonika, protonotarijuša apoštolskoga, prepoštuvanoga Stola duhovnoga Biskupije zagrebečke konžištorijališa i fiškuša;*

7. vrijeme održavanja govora te mjesto tiskanja i tiskara.

Rijetka odstupanja u redoslijedu sastavnica provedena su tako da bitnije ne narušavaju utvrđeni obrazac, npr. u Maljevčevu govoru Mariji Tereziji, gdje su ime pokojnika i titule uvrštene u naslov (*Trojverstna Marije Terezije, rimske cesarice i apoštolske kraljice, krepost*), no zapravo su sve obvezne sastavnice navedene. Neobvezatni su podatci mjesto i vrijeme smrti, mjesto i vrijeme pokopa, navođenje udovice, djece i sl., a nalazimo ih netom prije podataka o mjestu i vremenu kad su govori izgovoreni i/ili tiskani.

2.2. Citat

Svi posmrtni govori sadrže citat iz *Svetoga pisma* ili iz djela kršćanskih autora koji čini okosnicu teksta, raster kroz koji se govori o pokojnikovu životu. Uz citat se uvijek navodi izvor, a često i prijevod odlomka, što u slučaju propovijedi Josip Bratulić naziva "baroknom sinonimijom" (Bratulić 1991: 285). Koliko je citat bio važna sastavnica posmrtnih govora, vidljivo je po tome što jedan Gašparotijev (nepersonalizirani) posmrtni govor za njega daje čak pet prijedloga, koje latinski naziva *thema*.

Citat je zajednička sastavnica posmrtnih govora i propovijedi, no u tome postoje neke sličnosti ali i razlike. Propovijed proizlazi iz tumačenja odlomka *Svetoga pisma* pa je citat centralno mjesto propovijedi – ono o čemu se u propovijedi govori i što se tumači, dok je u posmrtnom govoru samo sredstvo, a centralno je mjesto posmrtnoga govora pokojnikov život i osobnost.

2.3. Dvostavačna (trostavačna) struktura

Dva su obvezatna poglavlja posmrtnih govora. U prvome se navodi pokojnikovo podrijetlo i postignuća, a u drugome njegove duhovne i moralne kvalitete po kojima će dostići Kraljevstvo Nebesko. Možemo reći da posmrtni

govori počivaju na antitezi zemaljskog i nebeskog iskazanoj kroz strukturu.⁴ Binarna struktura u posmrtnim govorima može biti naglašena eksplicitnim odvajanjem poglavlja, kao što je kod Krčelića, Maljevca, Čanjija i Lucića, ili se ne označava posebno iako govor slijedi tu pravilnost, kako je kod Wohlgemutha, Pandurića i Zanića. Govori u kojima nalazimo formalno označavanje i izdvajanje poglavlja sadrže još i uvod (*Predgovor, Exordium*), a tako jasno strukturiranje govori da je postojao formalni uzus za strukturiranje posmrtnih govora, čija je razina obvezatnosti vjerojatno ovisila o društvenim okolnostima. Posmrtni govori Adama Baltazara Krčelića eksplicitan su primjer strukture posmrtnih govora. On je svoja dva govora strukturirao toliko osviješteno da je gotovo školski i imenovao njihove sastavnice te na početku objasnio o čemu će biti riječi u svakom od dva poglavlja. Maljevčev se posmrtni govor sastoji od triju dijelova jer je između svjetovnih postignuća i duhovnih kvaliteta uvrstio i vladarska postignuća i kvalitete Marije Terezije kao zaseban dio pa je tu riječ o trostavačnoj strukturi: 1. Marija Terezija mudrim i hrabrim odlukama zadržala je krunu; 2. kao mudra vladarica osigurala je red i sigurnost; 3. krasile su je vrline kao ljubav, dobrota i milosrđe.

3. Jezične i stilske osobine

Svi su analizirani govori (personalizirani i nepersonalizirani) pisani hrvatskim kajkavskim književnim jezikom, tj. književnojezičnom normom kakva se opisuje u hrvatskim kajkavskim gramatikama (Szentmartony, Kornig, Matijević, Kristijanović).⁵ Toj se jezičnoj normi pokušao prilagoditi i Lucić u svom govoru, no njegov tekst obiluje i štokavskim jezičnim elementima.

Za razliku od propovjednika koji se po stilskim odrednicama ne razlikuju s obzirom na podrijetlo i pripadnost različitim crkvenim redovima (Bratulić 1991: 282), autorizirana pozicija govornika posmrtnog govora nalagala je drukčiji pristup. Dok u propovijedi ne mora postojati poveznica između izrečenog i receptivne zajednice, u posmrtnom se govoru prepoznavanje ne može izbjeći pa valja pretpostaviti da je autorstvo posmrtnog govora podrazumijevalo bitno osobniju razinu.

Iako korpus posmrtnih govora datiramo od kasnog baroka gotovo do Preporoda, u svim je tekstovima prisutan svjetonazorski utjecaj protureformacije, odnosno vjerskog pritiska Tridentskog koncila, a stil se u kasnijim govorima djelomično pojednostavljuje, iako i u njima nalazimo osobine baroknog *stile acuto*, kićenog, patetičnog, punog simbolike i stilskih sredstava, kao što su: **usporedba** (*odičil ga je vu pokolenju svojem i zrasti vučinil na spodobu brega*); **kontrast** (*jednoga nadjali smo se, drugoga ne prez zroka jesmo se bojali*); **metafora** (*nut male hiže – mrtvački sanduk; nebesku*

⁴ Kompozicijsku antitezu pokazala je Dunja Fališevac na primjeru *Osmana* (1988: 286).

⁵ Namjerno je izostavljena gramatika Josipa Đurkovečkog, koja počiva na nešto drukčijem gramatičkom konceptu nego navedene četiri gramatike.

ovčarnicu – raj); **personifikacija** (vse tvoje hiže presenečene stale su od čuda); **alegorija** (Zaisto, pravo se ti malaš prez vsake paske i gledanja na spodobu jednoga kosca, koj ne pazi i ne gleda kam z kosum zamahne, nego jednako rožice i koprive podkaša); **oksimoronski izraz** (zločestu i siromašku sreću); **gradacija** (Ne ti bilo zadosta da si nas svete i apoštolske kraljice mentuvala, da si nam jednu spametnu i mudru ravnitelicu vumorila, doklam nam nisi i našu pravu mater i stalnu ljubitelicu pod zemlju spravila?); **paradoksalna poanta** (Vnogi oštroču samo Terežije važu i marljivo pretresaju, na druge pak čine ljubavi i miloserdnosti nenje nikaj se ne ogledaju, i zato na njihove krive vage oštroča Terežije ljubav i dobrotu nenju prevaguje). Pažljivim se iščitavanjem mogu prepoznati i suptilne nijanse u izričaju svakog autora, poput veće ili manje bliskosti sa slušateljstvom, ostvarene retoričkim pitanjima i imperativima, potom razine teatralnosti, najčešće u vidu pretjerane hvale pokojnika, uz zazivanje svjedočenja brojnih svetaca i smrtnika te manje ili više naglašenog “modernog stava lirskog subjekta” (Fališevac 1988: 39) koji podrazumijeva ironiju, bufoneriju, ismijavanje sama sebe, parodiranje nekog predloška i sl.

Zaključak

Posmrtni govore podijelili smo na personalizirane i nepersonalizirane. Dok su nepersonalizirani po mnogim svojstvima bliski propovijedima, personalizirani posmrtni govori pokazuju obilježja posebne književne vrste. Svjetonazorski su u suglasju s produkcijom katoličke obnove, u poetiku razdoblja se uklapaju ponajprije po nabožnoj tematici, antitetičkoj kompoziciji i mjestimično akutnom stilu. Tekstovi obrađenoga korpusa objavljeni su u drugoj polovini 18. i prvoj polovini 19. stoljeća (izuzev Českovića) pa su, sukladno drugoj i trećoj razvojnoj fazi (Vončina 1988–89), u skladu s razvijenom jezičnom normom hrvatskoga kajkavskog književnog jezika.

Vrela

- Čanji, J. (1817) Zpomenek preszvetloga, vrednoga, y viteskoga gozpodina groffia Barthola Patachich [...] na pervo posztavlyen od Janussa Chányi Fare Verbovechke Plebanussa. Zagreb.
- Česković, P. (1690) Sermo funebris, To jefzt Shaloszo govorenje nad pokopom Prefzvitloga, Zmolhnoga i Previfnyega gozpodina Iembriha kneza Erdeodia recheno od vizzoko poftuvanoga Gozpodina Paula Cheskovicha [...]. Zagreb.
- Gašparoti (1761a) Prodeka II. szprevodna g. plebanussa Ferencza Gluschich vel NN. Czvet szveteih, ali Sivlenye, y chini szvetczev [...] po dobrovolynom trudu p. Hilariona Gasparotti [...]. Knjiga 4. Beč, 834-846.
- Gašparoti (1761b) Prodeka III. nad mertvem telom. Isto, 846-869.
- Krčelić (1767) Naivrednesze sztalnoszti pelda. [...] Po Prodeke Poglavitoga Goszp. Bolthisara Adama Kerchelich [...]. Zagreb.

- Krčelić (1772) Dusnoszti szpunienie proti pokoinomu goszpodinu groffu Petru Troillu Sermage [...] po razgovoru Gofzpodina Bolthisara Adama Kerchelich [...]. Zagreb.
- Lucić (1827) Mertvachko Prodictvo na Dan obszlussavanya Zpomenka Szmerti [...] Gozpona Maximilian Verhovacz [...]. Recheno po Franyi Xaveriu Luzzich [...]. Zagreb.
- Maljevec (1781) Trojverztna Marie Theresie rimzke czesaricze, y apostolzke kralyicze krepoz [...] Na pervo poztavlyena od p. Gregura [...]. Zagreb.
- Pandurić (1786) Zpomenek chinov, y sivlenya preizvissenoga, preszvetloga, y prepostuvanoga gozpodina Josefa Gallyuffa [...] na pervo poztavlyen od Juraja Panduricha [...]. Zagreb.
- Vračan (1823) Mertvechko prodechtvo [...] recheno po Josefu Vrachan [...]. Varaždin.
- Zanić (1821) Mertvechko prodechtvo [...]. Peter Zanich [...] rekel je [...]. Varaždin.
- Wohlgemuth (1782) Zpomenek preizvissenoga, y preszvetloga gozpodina groffa Kristoffa Orsich od Szlavetich [...] napervo poztavlyen od Filippa Wohlgemuth [...]. Zagreb.

Literatura

- Bratulić, J. (1991) Hrvatska barokna propovijed. Hrvatski književni barok. Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 279-296.
- Bratulić, J. (2003) Propovjedna i hagiografska književnost. Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost. Sv. 3. Školska knjiga, Zagreb, 533-549.
- Bratulić, J. – Damjanović, S. (2005) Barokno govorništvo. Hrvatska pisana kultura. Sv. 1. Veda, Križevci – Zagreb, 277.
- Fališevac, D. (1988) O funkcioniranju antiteze u baroknoj poeziji. Književni barok. Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 247-290.
- Fališevac, D. (1994) Stil hrvatske barokne epike. Dani Hvarškoga kazališta. Čakavski sabor, Split, Vol. 20. No. 1, 39-49.
- Jembrih, A. (1997) Na izvorima hrvatske kajkavske književne riječi. Zrinski, Čakovec, 251-258.
- Kolumbić, N. (1991) Neke osobitosti žanrova hrvatskoga baroka. Hrvatski književni barok. Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 39-51.
- Korade, M. (1997) Teološka i vjerska misao u hrvatskoj kajkavskoj književnosti. Kajkaviana croatica. Hrvatska kajkavska riječ. Zagreb – Donja Stubica, 91-119.
- Vončina, J. (1988-89) O normi hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. Suvremena lingvistika. Zagreb, br. 27-28, 65-70.